

először mint Hamlet, azután játszott még »Bánk bán«-ban, »Rang és mód«-ban, »Senneterra marquis«-ban s olyan sikerrel, hogy a közönség nevével együtt kívánta szerződését és szeptember 1-től kezdve a színház tagjai között volt. A Nemzeti Színház akkori együttesének keretében nem lett első és nem volt még az elsők között sem mint színjátész, de nagy tanultsága, folytonos önképzése, olvasása, érdeklődése által mint a színész-kultúra embere a legelső lett, aki méltó utódja volt Egressy Gábornak és Szigligeti Edének.

Kezdetben mint színész és rendező működött a színpadon, midőn 1877-ben Szigligeti igazgató lett, ő lépett mint drámai főrendező annak örökébe, amikor megszűnt színésznek lenni s minden tudását és erejét a színpadi rendezésnek szentelte, megsztván gondjait és fáradozását a színészeti tanodával is, ahol előbb tanár, majd pedig aligazgató lett.

1872-ben nagyobb külföldi tanulmányutat tett. A nyugati államok előrehaladt színházi kulturáját tanulmányozandó, bejárta Francia-, Német- és Olaszországot és 1876-ban ismét Párizsban és Londonban töltött hosszabb időt az ottani színpadok és drámairodalmak tanulmányozásában.

Szigligeti, a színház igazgatója, 1878. jan. 19-én meghalt. Örökét más nem foglalta el, mint az, aki másfél évtized óta munkatársa és jobbkeze volt s akiben azok az erények, amelyek Szigligeti működését oly kiválóvá tették, megvoltak. Őt nevezték hát ki a Nemzeti Színház drámai igazgatójává, s az maradt egészen 1884. szept. 27-éig, amikor az Opera az Andrássy-úton új otthont kapott s a Nemzeti Színház megszabadult a nagy teher-től, amely a drámai színjáték szabad fejlődésének oly nagy akadálya volt. P. akkor a Nemzeti Színház főigazgatója lett s az maradt 1894. márc. 12-én bekövetkezett haláláig. (Érdemeiért 1881. nov. 21-én a Ferenc József-rend lovagkorsztijével tüntették ki.)

Paulay jelentősége úgy a magyar drámai irodalom fellendítésében, mint a Nemzeti Színház emelkedésének szempontjából rendkívül jelentős. Az ő rendkívül széles látókörébe esett az a magyar irodalom, amely őt jóval megelőzve alapját képezte

a mai hatalmas, a művelt világ előtt oly tiszteletet kivívott magyar drámai irodalomnak. Buzgó kutatásával rátalált azokra a régi darabokra, amelyek átdolgozva, felfrissítve a magyar színpadnak kiváló műsordarabjaivá lettek. Ő volt az, aki Madách »Ember tragédiája« c. drámai költeményével megajándékozta a magyar színpadot, hogy aztán a magyar lángelme egyelőre utólréhetetlen remeke a világ annyi közönsége előtt hirdesse a magyar költészet nagyságát. A magyar színpadra ő vezette fel a világgöltészet legelső alakjainak egyikét — a magikus Faustot, aki Goethe szelleme által nyerte igazi, örök életét. És azzal, hogy e két színre alkalmazáson kívül még 37 színművet fordított a nemzeti színpad számára — igazolja, hogy mennyire támasza volt annak Paulay Ede. Cikkeivel is a magyar színészetet szolgálta. Tervezte, hogy megírja a Nemzeti Színház történetét, de ez a munkája sohasem készült el, sőt jegyzetei is elvesztek, úgy hogy abból ma csak két-három levél maradt fenn a színház levéltárában.

Működése a Nemzeti Színház színpadán maradandó nyomokat hagyott. Ő a régi nagy gárda annyi jelesével kezdte ottani pályafutását, azután, amint azok egymásután letűntek a színpadról, Paulay volt, aki a változott művészi erőkkkel a régi tradíciókat védelmezve — új szellemet hozott a színpadra. Rendező-munkájával a színház sikereit, érdemeit s a magyar kultúrában elfoglalt helyzetét mindig öregbítette.

Eltemették a kerepesi-úti temetőbe, díszsírhelyre, a 49. tábla első sorába, a 211. sírba. Síremlékleleplezése 1897. szeptember 26-án volt. Sírköfelirata:

»Az eszmék erősbe

A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökké élni fog.«

Madách

1925. szept. 24-én a Közmunkák Tanácsa hozzájárult a Nemzeti Színház abbéli kérelméhez, hogy a Szerecsen uccát Paulayról nevezzék el. Nov. 2-án el is nevezték hivatalosan ezt az uccát a zseniális rendezőről. — P. első neje: Gvozdanovics Julia (néhol Gozdanovics), színésznő, sz. 1829. febr. 8-án, Szabadkán, megh. 1880.